УДК 316.74:314.7(=161.2) ***О. А. Малиновська***

ІНТЕГРАЦІЯ БІЖЕНЦІВ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Стаття присвячена інтеграції біженців в українське суспільство. Окрему увагу приділено питанням працевлаштування, житла, доступу до освіти, послуг з охорони здоров'я, соціального забезпечення. Виявлено чинники, що перешкоджають успішній інтеграції біженців в Україні. Запропоновано шляхи удосконалення державної політики в цій сфері. Стаття написана на основі аналізу законодавства, статистики, публікацій, а також 27 поглиблених інтерв'ю, проведених з біженцями з Афганістану, Сомалі, Сирії, Судану, Азербайджану, Росії, Чаду, Узбекистану.

Ключові слова: *біженці в Україні, інтеграція, міграційна політика.*

Постановка проблеми. В умовах наростання обсягів міграційних переміщень, унаслідок яких склад населення більшості країн світу швидко урізноманітнюється, питання інтеграції мігрантів у суспільство, що приймає, набуває все більшого значення. Адже це запорука використання їхнього трудового та інтелектуального потенціалу в інтересах розвитку, забезпечення безконфліктності стосунків у суспільстві.

В Україні, де міграційна політика все ще до кінця не сформована, її інтеграційна складова розроблена вкрай слабо. Водночас в умовах поступового збільшення чисельності іммігрантів з-за кордону необхідність активного державного підходу до цього питання стає все очевиднішою. Особливої уваги потребує сприяння інтеграції найменш захищеної категорії іммігрантів, тобто біженців, які вимушено опинилися на території країни і щодо яких Україна несе зобов'язання відповідно до міжнародного гуманітарного права.

Статус біженців надається в Україні з 1996 р. За даними Державної міграційної служби (ДМС) на кінець 2014 р. в державі проживали 2538 біженців та 479 осіб, які користувалися додатковим захистом (втікачі від масових порушень прав людини), введеним у законодавство у 2011 р.

На сьогодні це єдина група мігрантів щодо яких Урядом реалізуються певні заходи, спрямовані на сприяння їхній інтеграції [*КМУ,* 2012]. Тому аналіз досягнутих успіхів і допущених помилок важливий для накопичення досвіду, необхідного в подальшому.

Аналіз публікацій. Міжнародні організації, зокрема Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), Міжнародна організація з міграції неодноразово проводили дослідження питань становища біженців та інтеграції мігрантів в Україні з метою звернути увагу суспільства та влади на проблеми в цій сфері [УВКБ ООН, 2010; УВКБ ООН, 2013; МОМ, 2015]. Питання інтеграції біженців піднімалися в роботах В.Андрієнка, С.Бритченка, О.Брайчевської, О.Позняка, Я.Пилинського, В.Суботенко. Серед останніх публікацій українських авторів варта уваги аналітична доповідь А.Солодька (присвячена міжнародно-правовим та юридичним питанням, міжнародному досвіду, формуванню з його врахуванням плану дій з інтеграції біженців в Україні), статті Г.Тимчика, Є.Мигашко, Н.Тимошенко та інших.

Разом з тим, відповідна тематика все ще недостатньо представлена в українській науковій літературі, наявні роботи переважно присвячені правовим аспектам інтеграції. В них не знайшли висвітлення сучасні реалії гібридної війни та економічної кризи, виконання Плану дій з лібералізації візового режиму з ЄС, де низка положень прямо стосується даного питання.

У зв'язку з цим **метою статті** є аналіз сучасної ситуації щодо інтеграції біженців в Україні, виявлення проблемних питань в цій сфері та формулювання пропозицій, реалізація яких могла б сприяти покращанню ситуації. Крім законодавства, статистики, публікацій в статті використано матеріали 27 поглиблених інтерв'ю, проведених з біженцями з Афганістану, Сомалі, Сирії, Судану, Азербайджану, Росії, Чаду, Узбекистану, які проживають у Києві, Одесі та Білій Церкві, в грудні 2014 р.[1] Наведені в тексті висловлювання опитаних виділено курсивом.

Виклад основного матеріалу. Інтеграція - це процес, який має призвести до самозабезпечення та самореалізації біженців в українському суспільстві. Досягнення цієї мети передовсім передбачає ***набуття надійного правового статусу***, тобто отримання документів, які забезпечують легальне перебування на території України та гарантують реалізацію прав. Проблеми в цій сфері вже із початку ставлять під питання успіх інтеграції.

---

[1] У статті використовується збірний термін «біженці», хоча за правовим статусом серед респондентів було 15 визнаних біженців, троє осіб,які користувалися додатковим захистом, четверо шукачів притулку, тобто іноземців, заяви яких про надання захисту перебували на розгляді в ДМС, троє таких, які отримали остаточну відмову і продовжували жити в Україні на становищі нелегальних мігрантів, і, нарешті, двоє колишніх біженців, які отримали громадянство України.

Зокрема, респонденти повідомляли про те, що розгляд їхніх клопотань про притулок в Україні тривав роками. Хоча історій 27 біженців замало для статистичних висновків, досить показово, що тривалість перебування в Україні з моменту прибуття і до моменту набуття статусу для опитаних біженців коливалася від 1 до 19 (!) років і в середньому становила 4,3 роки, протягом яких люди перебували у невизначеному правовому становищі.

Частина біженців отримавши відмову подавали заяви щодо набуття статусу повторно, деякі неодноразово, по 5-6 разів. Багато з них змогли отримати статус лише оскаржив відмову міграційної служби в суді. Доволі часто шукачі притулку визнавалися УВКБ ООН такими, які потребують міжнародного захисту, проте рішення ДМС з цього приводу було негативним.

Респонденти повідомляли також, що прийом заяв до розгляду, набуття статусу біженця можливий за гроші. Із 27 біженців, з якими було проведено інтерв'ю, троє відверто заявили, що статус біженця вони «придбали» і назвали виплачену суму, інші говорили про наявність корупції безособово: *«Всі купили (статус), якщо говорять, що так отримали, не вірте…».*

Таким чином, є підстави для висновку про низьку ефективність роботи органів міграційної служби, недостатню компетентність їх персоналу, наявність корупції. Існує потреба в підсиленні контролю за діями чиновників, забезпеченні прозорості процедури, встановлення більш «дружнього» щодо шукачів притулку стилю роботи, що б могло посприяти атмосфері довіри між біженцями і державою, полегшило б тим самим процес інтеграції.

Окрему правову проблему становить для біженців ***реєстрація за місцем проживання.*** Хоча у Законі України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання» (2003) підкреслюється, що вона не може бути умовою реалізації прав і свобод або причиною для їх обмеження (ст. 2), на практиці значна частина державних і соціальних послуг прив'язана до місця проживання, тобто до місця реєстрації. Це й медичне обслуговування, і отримання пенсії, інших соціальних виплат, реєстрація підприємницької діяльності, сплата податків тощо.

При реєстрації необхідно подати документи, що підтверджують право на проживання у відповідному житлі, а за їх відсутності - згоду власника. Проте орендодавці уникають офіційного оформлення договору оренди та реєстрації наймачів. По-перше, вони не поспішають сплачувати податки з доходів від оренди квартир. По-друге, нарахування платежів на комунальні послуги відбувається залежно від чисельності осіб, які зареєстровані у тому чи іншому житлі. По-третє, власники побоюються, що зареєстровані квартиранти якимось

чином можуть висунути свої права на проживання в ньому, що виселити їх на вимогу господаря, особливо, якщо в сім'ї діти, буде складно.

Неадекватність системи реєстрації реаліям життя доводить той факт, що за результатами одного з опитувань, проведеного в 2011 р. в обласних центрах України, місце реального проживання і місце реєстрації не співпадало у третини мешканців цих міст [Добрянська, 2013]. Для громадян України проживання за іншою, ніж згідно реєстрації, адресою означає лише неможливість скористатися державними послугами за місцем реального проживання. Проте для біженців проблеми можуть бути набагато серйознішими. Про це красномовно свідчить розмір адміністративних стягнень, які накладаються на іноземців за порушення правил реєстрації, - 510-850 грн., тоді як громадянам аналогічні порушення загрожують лише 17-51 грн. штрафу. До того ж, неодноразові стягнення можуть трактуватися як порушення правил перебування в Україні.

Щоб не потрапити під санкції, біженці намагаються зареєструватися будь-де. У великих містах вартість такої «послуги» (хабарі, або плата власникам квартир, які заробляють реєструючи іноземців) може сягати 300-500 доларів США. З числа 27 біженців, з якими були проведені інтерв'ю, зареєстровані за місцем свого проживання були лише 8 осіб. 11 біженців були зареєстровані за іншою, ніж та, де вони в дійсності проживали, адресою, 8 респондентів взагалі реєстрації не мали.

Таким чином, компетентні органи не отримують правдивої інформації про місце проживання навіть зареєстрованих за усіма вимогами біженців. Разом з тим, результатом чинної системи є підживлення корупції, а також створення штучних перешкод на шляху інтеграції біженців. Респонденти розповідали, що внаслідок відсутності реєстрації стикалися з труднощами при оформленні свідоцтва про народження дитини, реєстрації шлюбу, отриманні пенсії, поданні документів на набуття громадянства, отриманні медичних послуг і т.д.

Ключовим для інтеграції, та й для самого виживання біженців в Україні, є ***працевлаштування***. Адже жодної матеріальної підтримки від держави не передбачено. Відповідно до законодавства, визнані біженці, а також особи, які отримали додатковий захист, мають право на працевлаштування та заняття підприємницькою діяльністю на тих же підставах, що і громадяни України. Натомість для працевлаштування шукачів притулку працедавець повинен отримати дозвіл від Державної служби зайнятості.

Для цієї категорії іноземців дозволи оформлюються безкоштовно, проте отримати їх все ж непросто. Так, першою перешкодою стає необхідність

оформлення цифрового коду платника податків, для чого необхідно надати паспортний документ, якого у багатьох шукачів притулку немає, якщо ж він є, то з моменту подання клопотання про притулок знаходиться на зберіганні в ДМС і отримати його складно. Наступна перешкода – строк чинності довідки, що підтверджує звернення за статусом біженця. Лише нещодавно прийнято рішення про її оформлення на 6 місяців, (раніше видавалася на два місяці і за необхідності продовжувалася). Тобто, працедавець, який бажає найняти шукача притулку, повинен періодично займатися питанням оформлення та переоформлення дозволу на його працевлаштування, у чому, зрозуміло, він не зацікавлений.

Для працевлаштування визнаних біженців дозволів не потрібно, але й тут багато перешкод. Погане знання мови, нездатність читати й писати російською або українською, низький рівень освіти створюють серйозні труднощі. Якщо ж біженці мають високий освітній рівень, отримати роботу за спеціальністю складно, тому що далеко не завжди визнаються отримані в іншій країні дипломи та кваліфікації, особливо, коли документального підтвердження немає, що для біженців доволі типове.

Не можна не вказати й на ставлення деяких працедавців, які не бажають брати на роботу біженців, іноді через незнання норм закону і прагнення уникнути додаткових проблем в разі перевірок контрольних органів, іноді й через певні негативні стереотипи. Наприклад, як розказав біженець із Сомалі (в Україні з 2005 р. як студент, статус біженця з 2013 р.): *«Друзі-українці домовилися про роботу для мене на будівництві, там сказали, що люди потрібні й мене візьмуть, однак, коли мене побачили, мій колір шкіри, відмовили…»*.

Як правило, працевлаштування відбувається через неформальні мережі, завдяки допомозі земляків, в результаті біженці потрапляють на ринку праці у доволі специфічні, вузькі ніші, працюють неформально. Найпоширенішою сферою зайнятості є робота на ринках: з 27 респондентів на ринку працювали 14, які займали в ринковій ієрархії різні позиції (вантажники/підсобники, реалізатори/орендарі, підприємці/власники).

Хоча робота на ринку забезпечує біженців засобами для існування, вона важка, ненадійна і безперспективна. Здебільшого працевлаштування офіційно не оформлено, тому соціальним страхуванням працівники не охоплені. У випадку хвороби і неможливості виконувати важку фізичну роботу їхні сім'ї можуть опинитися на грані виживання. Ненадійність роботи на ринку пов'язана також з кон'юнктурою ринкової торгівлі. Це й сезонні коливання, і коливання

платоспроможного попиту залежно від економічної ситуації в країні та динаміки доходів населення. За даними інтерв'ю, більшість біженців мають досвід безробіття. Всі відмічали значне погіршення ситуації у зв'язку із нинішньою економічною кризою.

Безперспективність роботи на ринку полягає в тому, що вихід з цієї сфери зайнятості вкрай складний, підвищення кваліфікації неможливе, соціальне просування проблематичне. Якщо навіть біженці мають високий рівень освіти і певну кваліфікацію, працюючи на ринку вони декваліфікуються. Деякі біженці намагаються вирішити питання працевлаштування шляхом самозайнятості поза ринковою торгівлею (пекарні, кафе, ремонт тощо). Щодо кваліфікованої роботи – вона трапляється рідко. Серед опитаних лише одна біженка (громадянка Росії з вищою освітою) працювала за спеціальністю.

Якщо спробувати оцінити, що сприяє успішному працевлаштуванню біженців чи започаткуванню ними бізнесу, то видається, що це передовсім освіта, особливо, якщо її отримано на території України чи колишнього СРСР, хороше знання російської/української мови, що найчастіше є наслідком навчання в українському виші. Сприяють успіху також сімейні зв'язки з громадянами України. Багато, безумовно, залежить від індивідуальних рис людини. Деякі біженці були готові починати з малого, проте з часом змогли досягти помітних успіхів, тоді як інші, навіть якщо їм пропонували роботу, вважали її надто важкою, а заробітну плату недостатньою, щоб на неї погодитися. І, нарешті, бажання працювати прямо залежить від міграційної стратегії, обраної тим чи іншим біженцем. Якщо люди розглядають Україну лише як транзитну зону на шляху на Захід, зацікавленості у працевлаштуванні немає. Якщо ж особа пов'язує свої життєві перспективи з цією країною, вона, природно, намагається знайти своє місце в суспільстві.

На жаль, активні, підприємливі, освічені біженці не отримують від держави жодної підтримки в реалізації свого прагнення працювати. Так, скористатися послугами служби зайнятості змогли лише поодинокі з них: за даними ДМС, у першому півріччі 2014 р. як безробітні були зареєстровані 3 біженця, лише одна біженка працевлаштована.

Характер зайнятості біженців не сприяє встановленню міцних соціальних зв'язків з місцевим населенням, інтеграції в трудові колективи. Не вирішеною залишається і задача досягнення самозабезпечення. Більшість біженців ледь зводять кінці з кінцями, не мають жодних соціальних гарантій, багато з них залишаються залежними від зовнішньої допомоги, єдиним джерелом якої є в Україні допомога УВКБ ООН.

Наступна важлива для інтеграції біженців проблема – ***житлова***. Відповідно до Закону України «Про біженців» для розміщення біженців та шукачів притулку створено спеціальні гуртожитки - Пункти тимчасового розміщення (ПТРБ). В них можуть проживати шукачі притулку, визнані біженці, а також особи, яким було відмовлено у наданні статусу і які оскаржують це рішення в суді, до винесення остаточного рішення. Створено два ПТРБ - на 200 місць в Одеській області і на 120 місць в м. Мукачеве Закарпатської області, що дає змогу розмістити менше третини осіб, які потребують житла. Тому не дивно, що більшість опитаних біженців якийсь час, в основному в перший період після прибуття в Україну, були бездомними.

ПТРБ створювалися як місця тимчасового розміщення, проте в дійсності люди проживають тут роками. І пов'язано це не лише з тривалістю процедури з визначення статусу біженця і оскарження негативних рішень, а передовсім з тим, що йти їм немає куди. Переважна більшість біженців та шукачів притулку проживають у квартирах, орендованих у приватних осіб. З числа 27 опитаних таких було 21. Пошук житла відбувається неформальними каналами, через знайомих. Здебільшого посередниками виступають або місцеві мешканці, або добре укорінені біженці, інакше найняти квартиру іноземцеві неможливо, особливо, якщо в сім'ї діти.

Офіційна угода між наймачем та власником квартири, як правило, не укладається. Це унеможливлює реєстрацію за місцем проживання, про що вже йшлося, а також створює простір для сваволі з боку господарів. Деякі респонденти розповідали, що їх виселяли без попередження, просто виставляючи речі за двері, міняли двірні замки, щоб вони не могли потрапити до житла, за яке вже було сплачено, і де залишалося їхнє майно. Тому типовим для біженців є часті переїзди. Більшість з опитаних змушені були змінювати місця проживання по 5-6 разів.

Вибір конкретної квартири визначається двома обставинами: придатною ціною і згодою господаря пустити іноземців. Адже власники квартир зазвичай уникають квартирантів-іноземців, оскільки не впевнені в їхньому правовому статусі, платоспроможності, не хочуть привертати увагу до своїх неофіційних доходів через пожильців, які належать до «видимих» меншин. Тому анклавного розселення біженців не спостерігається.

У двокімнатній квартирі можуть проживати 5-6 осіб, у трикімнатній – 7-8. Одинаки зазвичай наймають квартири спільно, щоб скоротити витрати. Сімейні біженці в основному орендують окремі квартири. Проте непоодинокі випадки, коли сімейні пари, або навіть сім'ї з дітьми проживають в одній квартирі з

іншими квартирантами, займаючи одну з кімнат. Серед 21 респондента, що наймали житло у приватних осіб, проживали в квартирі/кімнаті з іншими людьми, які не є їхніми родичами, половина.

Надій на отримання житла від держави у біженців немає, як немає їх і у місцевих мешканців. Розв'язати житлову проблему самостійно вкрай складно, як складно зробити це й більшості українців. Серед респондентів виявилося лише дві особи, які придбали квартири отримавши гроші від родичів з-за кордону, причому не з батьківщини, а від тих, хто набув статусу біженця в розвинутих державах.

Відсутність власного житла – важливий показник слабкого укорінення біженців в Україні, причина їх постійної невпевненості в завтрашньому дні. Це також передумова характерних для біженців форм зайнятості. Навіть маючи достатній рівень кваліфікації, вони не можуть дозволити собі працювати за спеціальністю, працевлаштуватися офіційно, оскільки заробітна плата в такому випадку буде недостатньою, щоб забезпечити основні життєві потреби і водночас орендувати житло.

Доступ до послуг з охорони здоров'я важливий не лише в контексті інтеграції біженців, а й їх виживання. Перенесені фізичні та психологічні травми, необлаштований побут, погане харчування, важка фізична праця є причинами численних захворювань, які діагностуються у багатьох біженців.

Відповідно до Конституції України, громадяни та іноземці, які проживають в країні постійно, у т.ч. і визнані біженці, мають право на безоплатну медичну допомогу, яка надається в державних і комунальних медичних закладах. У березні 2014 р. постановою Кабінету Міністрів України [*КМУ,* 2014] визначено порядок надання медичної допомоги біженцям та шукачам притулку. Згідно з нею біженцям та особам, які потребують додаткового захисту, медична допомога надається за рахунок бюджетних коштів. Для осіб, які ще не отримали відповідного статусу, але перебувають у процедурі його визначення, безоплатними є невідкладна медична допомога та проведення медоглядів.

Однак на практиці держава не в змозі забезпечити якісні медичні послуги, лікарні пропонують пацієнтам самостійно купити ліки, перев'язочні матеріали, сплатити так званий «добровільний благодійний внесок». Як це не парадоксально, за цих обставин біженці іноді опиняються навіть у кращому становищі, ніж місцеві мешканці, оскільки представництво УВКБ ООН уклало угоди з низкою медичних закладів, де можуть обслуговуватися біженці та шукачі притулку, компенсує вартість ліків. Разом з тим, УВКБ не може компенсувати витрати, оформлені як «добровільний благодійний внесок». Не

компенсуються також, зрозуміло, будь-які документально не підтверджені неформальні виплати лікарям. Серйозне обмеження полягає також у тому, що медичні заклади, які за домовленістю з УВКБ приймають біженців, розташовані лише у великих містах – у Києві, в Одесі – і для інших біженців важко доступні.

Крім фінансової сторони, доступ до медичного обслуговування ускладнюється для біженців внаслідок (не)реєстрації за місцем проживання, про що вже йшлося. Її не вимагають зазвичай лише у дітей та вагітних жінок. Як свідчили респонденти, новонароджені, діти отримують патронажні послуги, вакцинації, допомогу у разі захворювання незалежно від місця реєстрації їхніх батьків. Медична допомога зазвичай надається також і дітям шукачів притулку, яким, як зазначалося, держава гарантує лише невідкладну медичну допомогу. Разом з тим, більшість медичних закладів не відмовляють у допомозі.

Наступна складова інтеграції – ***доступ до освіти*****,** передовсім до вивчення мови країни перебування, що є основою і для подальшого працевлаштування, і для продовження освіти. На сьогодні потреба в мовних курсах для біженців забезпечується не за рахунок держави, а завдяки допомозі УВКБ та неурядових організацій. Курси функціонують у Києві, Одесі та Харкові. УВКБ ООН організовувало також професійне навчання для дорослих, зокрема, комп'ютерні курси, навчання перукарів та водіїв. Відповідні державні програми наразі відсутні.

Проблема освіти для дорослих пов'язана не лише із відсутністю системного державного підходу, а й з тим фактом, що перед біженцями стоїть дилема – або вчитися, або працювати, що є однією з причин слабкого і несистематичного відвідування ними мовних курсів. Більшість біженців вивчають мову у повсякденному спілкуванні з місцевим населенням. Можуть говорити і розуміти російську/українську на побутовому рівні, проте стикаються із серйозними труднощами при спілкуванні в державних, медичних установах, слабо читають і не можуть писати.

Що стосується дітей-біженців, відповідно до законодавства вони можуть відвідувати школи та дошкільні дитячі заклади нарівні з громадянами України. Однак, місць у дошкільних дитячих закладах не вистачає, а щоб улаштувати дитину в садок, зазвичай треба платити. Тому діти біженців рідко його відвідують, хоча батьки, передовсім ті, хто орієнтований на проживання в Україні, розуміють необхідність дошкільної освіти, де дитина опановує мову, готується до школи, набуває перший досвід соціалізації.

Школу відвідували всі діти відповідного віку з сімей респондентів. Разом з тим, інколи старші сини (15-17 років) змушені продовжувати навчання у

вечірній школі для дорослих, щоб працювати і допомагати батькам годувати сім'ю. Як видається, діти-біженці в цілому непогано адаптовані до шкільного життя, цілком успішно навчаються, мають багато друзів. Однак у тих, хто потрапив в Україну вже підлітками, виникає багато труднощів. Вони потребують спеціальної уваги і додаткових занять, передовсім з мови, щоб бути здатними засвоїти шкільну програму. Проте методики роботи з такими дітьми відсутні, вчителям самотужки доводиться шукати розв'язання їхніх проблем. Оплата цієї роботи, як і додаткові години для занять з дітьми-біженцями, не передбачені.

Як випливає з інтерв'ю, проблеми інтеграції дітей-біженців в школі, якщо вони виникають, пов'язані не стільки з етнічними чи культурними особливостями, скільки із соціальним становищем. Сім'ї з низьким рівнем добробуту, яких серед біженців більшість, з великими труднощами споряджають дитину до школи, не можуть оплатити її участь в екскурсіях чи походах до цирку і т.п. Робити внески до шкільного фонду для біженців не під силу, особливо, якщо в сім'ї кілька школярів. Це викликає роздратування інших батьків, яке часом може відбитися і на ставленні дітей. З іншого боку, усвідомлення того, що вони «інші» вкрай болюче для дітей-біженців, не сприяє їхньому комфортному самопочуттю в дитячому колективі і, відповідно, успішному навчанню.

Що стосується вищої школи, визнані біженці користуються рівними з громадянами України правами вступу до вишів. Однак до недавнього часу набути вищу освіту безкоштовно їм було практично неможливо внаслідок колізії законодавства: за законом про вищу освіту іноземці навчаються у вищих навчальних закладах України лише на платній основі. Покращанню ситуації має сприяти прийнятий 2014 р. новий Закон України про вищу освіту, відповідно до якого біженці та особи, які потребують додаткового захисту, можуть навчатися за рахунок бюджету в рамках квот, установлених урядом.

Біженці прирівняні до громадян України у праві на ***соціальний захист***. Однак трудову пенсію вони, як правило, отримати не можуть, оскільки не мають необхідного трудового стажу в Україні, працюють неофіційно і не сплачують внески в соціальні фонди. Водночас, біженці можуть отримати пенсію по інвалідності, а також державну соціальну допомогу для осіб, які не мають права на пенсію. Вони мають право на допомогу при народженні дитини, інші допомоги сім'ям з дітьми. Проте скористатися своїми правами здатні далеко не всі. Так, з поміж 11 опитаних біженців, які мали малолітніх дітей, 25 з яких народилися на території України, допомога виплачувалася

лише на 5 дітей. Причому в одній і тій же сім'ї одна дитина могла отримувати допомогу, а друга ні. На питання, чому так сталося, батьки пояснювали, що не знали, як її оформити, куди звернутися.

Подібна ситуація і з пенсіями. Серед опитаних двоє біженців знаходилися в процесі оформлення інвалідності. Двоє - отримували пенсію як інваліди. Це стало можливим лише завдяки патронату неурядових організацій, представники яких супроводжували біженців під час візитів до органів соціального захисту, допомагали підготувати необхідний пакет документів.

Важливим показником рівня інтеграції є **стосунки з місцевим населенням**. Вони складаються у біженців по-різному, залежать від багатьох обставин, серед яких знання мови, тривалість проживання в Україні, рівень освіти, характер роботи, а також певні етнічні характеристики.

Оскільки більшість біженців працюють не в трудових колективах, а на ринках, в рамках «етнічного» бізнесу своїх земляків, у них мало шансів встановити ділові та неформальні зв'язки з колегами по роботі з числа місцевого населення. Так само досить ізольованими є вони і за місцем проживання, в міських багатоповерхівках, тим більше, що часто доводиться переїжджати. Проте, як випливає з інтерв'ю, сусідські стосунки іноді доволі теплі, особливо у сімей з дітьми, проте в основному – нейтральні. Найбільш широкі контакти з місцевими однолітками у молоді, яка відвідує школу чи інший навчальний заклад.

Замкнутість біженських громад, обмежене спілкування з місцевим населенням не лише результат недостатньої інтеграції в українське суспільство, а й, певною мірою, захисна реакція біженців на прояви недоброзичливості щодо них, намагання захиститися від образ, а то й від насильства: *«Легше, коли не розумієш мови, а так постійно чуєш в свою адресу нецензурні слова».*

Більшість біженців, з якими доводилося зустрічатися, - 15 з 27 опитаних - мають досвід словесних чи фізичних образ. З них 9 осіб були жертвами невмотивованого насильства на етно-расовому грунті. Їхні історії схожі до одноманітності: підійшла група молодиків, попросили сигарету, а потім почали бити, забрали гроші і мобільний телефон, порвали одяг. Деякі біженці зазнавали таких нападів неодноразово. Деякі після цих інцидентів потрапили до лікарні. Особливо часто жертвами нападів були африканці.

Біженці намагаються не провокувати можливі небезпеки, не виходити з дому пізно ввечері, не ходити вечорами поодинці, не з'являтися поблизу місць, де збирається місцева молодь для вживання алкоголю.

Хоча кілька респондентів повідомляли, що ставши жертвами нападів зверталися до міліції, жоден з них не отримав відповіді на своє звернення або інформації, що кривдники виявлені і покарані. Вони не вірять, що правоохоронці взагалі можуть захищати їхні інтереси, навпаки: *«Ми для них – джерело доходу. Якщо виявлять когось без документів, не затримують, тому що знають, ще прийдуть і ще гроші візьмуть…».*

Як свідчать соціологічні опитування, більшість українців рішуче засуджують расову нетерпимість та національну дискримінацію. Разом з тим, щодо побутової ксенофобії зберігається доволі високий рівень терпимості [Институт прав человека, 2013]. Найбільша соціальна дистанція - по відношенню до ромів, а також чорношкірих, азіатів та арабів, тобто як раз тих етнічних груп, з яких походять більшість біженців. Стосовно них існує латентна ксенофобська установка.

На закінчення наведем ***оцінки,*** надані опитаними біженцями за п'ятибальною шкалою, різним аспектам життя в Україні (матеріальне становище, основне заняття, сімейне, громадське, релігійне та культурне життя), та їхню думку щодо того, яким чином змінилася їх ситуація у порівнянні з тим, що було рік тому, п'ять років тому, десять років тому, тобто, власне, щодо успіху місцевої інтеграції.

Матеріальне становище отримало середню оцінку 1,3 і лиш три особи оцінили його на четвірку. Таку саму оцінку отримало й основне заняття. П'ятірку змісту і характеру своєї роботи поставили лише двоє біженців, які мали високий освітній рівень. Проте більшість, напевне, могли приєднатися до емоційного вигуку одного з респондентів: *«Ненавиджу цю роботу!».*

Найвище з усіх життєвих аспектів оцінили біженці своє сімейне життя - 3,6 балів. Для багатьох з них сім'я, діти - це прихисток, віддушина. Вони, водночас, джерело постійної тривоги й занепокоєння: *«Сиджу вночі на кухні, п'ю чай і весь час думаю. Якщо зі мною щось станеться, не зможу працювати, що буде з дітьми. Скільки разів було, поки я приїду, щось привезу, вони сидять голодні, плачуть, а вдома немає нічого…».*

Таким чином, самооцінка біженцями умов свого життя і, відповідно, рівня інтеграції в українське суспільство, вкрай низька: *«Живу одним днем, втратив здоров'я, втратив будь-яку надію налагодити своє життя…».*

Якщо розглядати інтеграцію як тривалий у часі процес, то досить показово, що більшість респондентів зазначили, що на сьогодні їхнє становище є гіршим, ніж 5 чи 10 років тому. Ті ж, хто все ж вважали, що ситуація змінилася на краще, мали на увазі не зовсім те, що відповідає терміну інтеграція, під якою

ми розуміємо повноцінне включення в суспільство. Радше це адаптація до існуючих умов, пристосування, необхідне для виживання: *«Ми вже звикли, пристосувалися. Не до закону, а до того, що існує насправді. Всі прайс-листи знаємо, де і кому потрібно заплатити…».*

Що ж до останнього року, респонденти були одностайні у тому, що в умовах гібридної війни та глибокої економічної кризи їхнє матеріальне становище, як і більшості українців, помітно погіршилося. Проте особливо болючим, враховуючи попередній досвід, був для них збройний конфлікт: *«Ми втіками від війни, а тут знову війна, страшно, що з нами буде…».*

То ж не дивно, що, як випливає з інтерв'ю, для більшості біженців подальші життєві плани пов'язані не з Україною, а з переїздом до іншої країни, принаймні мріями та сподіваннями на такий переїзд. З 27 опитаних 22 заявили про бажання виїхати: *«До будь-якої країни, де можна почувати себе людиною».* Такий підсумок, на жаль, очікуваний. Однак, в контексті потреби удосконалення державної політики інтеграції передовсім варті уваги випадки, коли біженці орієнтовані на життя в Україні. Серед опитаних таких виявилося лише п'ятеро. Їхні уподобання головним чином пояснюються сімейними зв'язками (подружжя громадяни України), наявністю роботи, знанням мови, симпатіями до людей, культури та традицій України: *«Це вже моя країна…»,* а також неготовністю після багатьох років в Україні починати все з початку в іншій державі, вивчати мову, пристосовуватися до іншого способу життя.

Разом з тим, навіть ті, хто висловлювалися на користь подальшої міграції, здебільшого розуміють, що ці сподівання примарні, що доля пов'язала їх з Україною: *«Треба жити тут, іншого виходу немає, потрібно пристосовуватися…».* Але для того, щоб це зробити, вони потребують державної підтримки та допомоги: *«В Україні можна було б жити, якби була можливість працювати і годувати сім'ю».*

Висновки. Соціальна складова в системі регулювання міграцій в Україні фактично відсутня, інтеграція ніколи не належала до пріоритетів міграційної політики, яка завжди розглядалася передовсім в контексті контролю над міграційними потоками, протидії нелегальній міграції.

Хоча завдяки діяльності міжнародних організацій, передовсім УВКБ ООН, а згодом і Європейського союзу (в межах наданого ним Плану дій щодо лібералізації візового режиму та Угоди про асоціацію) питання інтеграції біженців неодноразово порушувалося, успіхи в цій сфері є вкрай скромними. Незважаючи на позитивні законодавчі зміни останніх років низка чинників ускладнює цей процес. По-перше, спеціальне законодавство стосовно різних

сфер життєдіяльності суспільства не завжди враховує потреби такої специфічної групи як біженці та шукачі притулку. По-друге, традиційною для України проблемою є недостатність механізмів реалізації правових норм. По-третє, ускладнює реалізацію задекларованих для біженців прав високий рівень корупції. По-четверте, гальмує просування реалізації інтеграційної політики відсутність спеціально уповноваженого щодо цих питань органу, слабкість підрозділів ДМС, відповідальних за сферу інтеграції, недостатнє фінансове забезпечення.

Низький рівень інтеграції біженців в українське суспільство, з одного боку, перешкоджає реалізації життєвих стратегій людей, обумовлює їхнє глибоке розчарування та незадоволення життям в Україні, а з другого, - є перешкодою для використання трудового та інтелектуального потенціалу біженців в інтересах країни перебування, призводить до формування маргінальної групи населення, що не сприяє соціальній згуртованості суспільства, може спровокувати прояви расизму та ксенофобії, міжетнічні конфлікти. Таким чином, просування шляхом інтеграції не лише в інтересах біженців, а й українського суспільства та держави.

Інтеграція біженців повинна стати не просто складовою політики у сфері притулку, а й посісти в ній провідне місце, як її кінцева мета та результат. Ефективність політики щодо біженців має вимірюватися рівнем їхньої інтеграції.

Чисельність біженців незначна, до того ж країна отримує постійну допомогу від міжнародних організацій, тому навіть в умовах нинішньої кризи існує можливість реалізації низки заходів, здатних значно покращити ситуацію. Передовсім це заходи законодавчого та організаційного характеру, тобто такі, які не потребують значних фінансових витрат.

Разом з тим, необхідною видається також розробка довгострокової стратегії інтеграції біженців. Потрібно розробити документ, який міг би забезпечити комплексний підхід до розв'язання проблеми, координацію зусиль різних відомств, центральних та місцевих органів влади, намітив би не лише поточні заходи, а й довгострокові цілі, досягнення яких можливе у перспективі, з покращанням економічного становища в країні. При цьому варто усвідомлювати, що успіх інтеграції залежить не лише від наявних ресурсів, а й від поведінки та ставлення чиновників, суспільної атмосфери.

Д ж е р е л а:

Добрянська Н. «Прописка» vs реєстрація: як позбавитися пережитків СРСР // Українська правда. – 28.03.2013 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://life.pravda.com.ua/columns/2013/03/28/125288/

Институт прав человека и предотвращения экстремизма и ксенофобии. Украинцы испытывают чувство «умеренного отчуждения» к представителям других рас, этносов и национальностей [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.rbc.ua/rus/news/society/ukraintsy-ispytyvayut-chuvstvo-umerennogo-otchuzhdeniya-k-predstavitelyam-13022013140500

Кабінет Міністрів України. Розпорядження від 22 серпня 2012 р. № 605-р «Про затвердження плану заходів щодо інтеграції біженців та осіб, які потребують додаткового захисту, в українське суспільство на період до 2020 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/605-2012-%D1%80

Кабінет Міністрів України. Постанова від 19 березня 2014 р. № 121. «Порядок надання медичної допомоги іноземцям та особам без громадянства, які постійно проживають або тимчасово перебувають на території України, які звернулися із заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, стосовно яких прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, та яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0797-02

МОМ. Исследование по вопросам интеграции, преступлений на почве ненависти и дискриминации различных категорий мигрантов в Украине и Молдове: Краткое резюме. – Київ : 2015.

Солодько А. Аналіз політики інтеграції біженців та осіб, які потребують додаткового захисту. – Київ : Центр дослідження суспільства, 2014.

УВКБ ООН. Прислухаючись до голосів біженців та осіб без громадянства в України: Звіт за результатами Спільної оцінки за участю біженців та осіб без громадянства в Автономній Республіці Крим, Харкові та Києві. – Київ : 2010.

УВКБ ООН. Україна як країна притулку: спостереження щодо становища шукачів статусу біженця і біженців в Україні, липень 2013 р. інформ. бюл. – Женева : 2013.

O. Malynovska. Integration of Refugees in Ukraine: Problems and Remedies.

The article is devoted to the problem of integration of refugees into Ukrainian society. Special attention is paid to employment, housing, access to education, health care, social security. The factors that impede successful refugee integration in Ukraine are discovered. Ways of improving public policy in this area are proposed. Article written by analyzing legislation, statistics, publications, as well as 27 in-depth interviews conducted with refugees from Afghanistan, Somalia, Syria, Sudan, Azerbaijan, Russia, Chad, Uzbekistan.

Keywords: *refugees in Ukraine, integration, migration policy.*